

AUDİT 2025, 2 (48), səh. 57-67.

AUDIT 2025, 2 (48), pp. 57-67.

АУДИТ 2025, 2 (48), стр. 57-67.

DOI: 10.59610/bbu2.2025.2.6

*Mustafayev Asif Mirlazım oğlu,
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
Bakı Biznes Universiteti,
E-mail: asif5252@rambler.ru;*

*Bayramov İlkin Ramiz oğlu,
müəllim, doktorant,
Bakı Biznes Universiteti,
E-mail: ilkin_012@mail.ru
© Mustafayev A.M., Bayramov İ.R., 2025*

UOT: 339.5

JEL: F10, F18

AZƏRBAYCANDA XARİCİ TİCARƏTİN ƏMƏLİYYAT NÖVLƏRİ ÜZRƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

X Ü L A S Ə

Tədqiqatın məqsədi - xarici ticarət əməliyyat növləri üzrə təhlil edib qiymətləndirmələr etmək, dinamikaya təsir edən amilləri müəyyənləşdirmək.

Tədqiqatın metodologiyası - məqalədə statistik göstəricilər əsasında analitik təhlil, milli valyuta və sərbəst dövrəli valyutalarla (SDV) əməliyyatların beynəlxalq metodologiya bazasında təhlili verilmişdir.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti - məqalədə əldə edilən nəticələr və qiymətləndirmələr bu sahə üzrə araşdırma aparən tədqiqatçılar, idxal-ixrac əməliyyatlarının subyektləri üçün praktiki əhəmiyyətə malikdir.

Tədqiqatın nəticələri - Məqalədə əldə olunan nəticələr dövlətin xarici ticarət üzrə həyata keçirdiyi tədbirlərin müsbət nəticələr verdiyini göstərir. Tədqiqat onu göstərdi ki, qeyri-müəyyənliklərin təsirlərini minimuma endirmək üçün hökumətlər müvafiq önləyici tədbirlər görməlidirlər.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi - məqalədə təqdim olunan elmi yanaşma və qiymətləndirmələr əməliyyat növləri üzrə milli valyutada əməliyyatların aparılması miqyasının genişləndirilməsi zəruriliyini ortaya qoymuşdur.

Açar sözlər: xarici ticarət, idxal, ixrac, əməliyyat növləri, milli valyuta, SDV, qloballaşma, pandemiya, dinamika, təhlil, qiymətləndirmə və s.

AUDIT 2025, 2 (48), səh. 57-67.
AUDIT 2025, 2 (48), pp. 57-67.
АУДИТ 2025, 2 (48), стр. 57-67.

G İ R İ Ş

Qloballaşma müasir dünyada iqtisadiyyatın inkişafına güclü təsir göstərən amillərdən biridir. Qloballaşma prosesi milli iqtisadiyyatların açıq bazarlara integrasiyasını sürətləndirir. Bu şəraitdə xarici ticarətin inkişaf etdirilməsi hər bir ölkənin iqtisadi rifahının yüksəlməsində mühüm rol oynayır. Xarici ticarət ölkələr arasında mal və xidmət mübadiləsini artıraraq istehlakçılara daha geniş seçim imkanları yaradır.

Xarici ticarətin inkişafı milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətini gücləndirir. Müasir dövrdə ölkələr arasında texnologiya və bilik mübadiləsi sürətlənmişdir. Xarici ticarət ölkələrə daha səmərəli istehsal texnologiyalarını mənimsəməyə və innovasiyaları tətbiq etməyə imkan verir. Bu, yerli istehsalın keyfiyyətinin yüksəlməsinə səbəb olur.

Eyni zamanda, xarici ticarət iqtisadi artımı sürətləndirən əsas amillərdən biridir. İxrac əməliyyatlarının artması ölkəyə xarici valyuta axınını təmin edir. Valyuta ehtiyatlarının çoxalması makroiqtisadi sabitliyi qorumağa kömək edir. Bununla yanaşı, xarici ticarət məşğulluğun artırılmasına və yeni iş yerlərinin yaradılmasına töhfə verir.

Bəzi ölkələr müəyyən məhsulları daha aşağı maya dəyəri ilə istehsal etmək potensialına malikdir. Xarici ticarət bu üstünlüklərdən istifadə etməyə və resursların daha səmərəli bölüşdürülməsinə imkan yaradır. İqtisadi nəzəriyyələrdən biri olan müqayisəli üstünlük prinsipi xarici ticarətin zəruriliyini elmi cəhətdən əsaslandırır [1, s.130].

Qloballaşmanın təsiri ilə istehlakçı tələbatları da dəyişir. İnsanlar daha keyfiyyətli və sərfəli məhsullara çıxış əldə etmək istəyirlər. Xarici ticarət bazarda rəqabəti artıraraq qiymətlərin optimal səviyyədə formalaşmasına səbəb olur. Bu proses həm istehlakçılar, həm də istehsalçılar üçün faydalıdır.

Müasir dünyada informasiya texnologiyalarının inkişafı xarici ticarət əlaqələrini daha da asanlaşdırmışdır. Elektron ticarət və beynəlxalq logistika xidmətləri xarici bazarlara çıxışı sadələşdirir. Bu, xüsusilə kiçik və orta sahibkarlar üçün yeni imkanlar yaradır [2, s.25].

Xarici ticarət ölkələrin iqtisadi təhlükəsizliyini möhkəmləndirir. Bir neçə bazardan asılı olmaq iqtisadi şokların təsirini azaldır. Ticarət əlaqələrinin şaxələndirilməsi iqtisadi sabitliyi təmin edən əsas amillərdən biridir.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, açıq iqtisadi siyasət uzunmüddətli perspektivdə daha yüksək inkişaf səviyyəsinə nail olmağa kömək edir. Xarici ticarət ölkələr arasında əməkdaşlığı gücləndirərək beynəlxalq münasibətlərin sabitliyinə də töhfə verir. Həmçinin, qloballaşma şəraitində xarici ticarətin inkişaf etdirilməsi iqtisadi artım, texnoloji tərəqqi və sosial rifah baxımından zəruridir. Ölkələr bu imkanlardan səmərəli şəkildə istifadə edərək iqtisadi potensiallarını maksimum dərəcədə inkişaf etdirməlidirlər.

Azərbaycanda xarici ticarətin dinamikası

Azərbaycan son illərdə qlobal iqtisadi sistemə integrasiyanı sürətləndirmişdir. Ölkənin xarici ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi iqtisadi inkişafın əsas istiqamətlərindən biridir. Xarici ticarət Azərbaycanın milli iqtisadiyyatına müsbət təsir göstərərək müxtəlif sahələrin inkişafına təkan verir.

Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin genişlənməsi ölkəyə daha çox investisiya cəlb etməyə imkan yaradır. Xarici sərmayələr iqtisadi artımı sürətləndirir və yeni iş yerlərinin

AUDIT 2025, 2 (48), səh. 57-67.

AUDIT 2025, 2 (48), pp. 57-67.

АУДИТ 2025, 2 (48), стр. 57-67.

yaradılmasına şərait yaradır. Ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi xarici ticarətin inkişafı ilə birbaşa bağlıdır [3, s.125].

Azərbaycanın ixrac potensialı əsasən neft və qaz sektoruna əsaslanır. Lakin qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün də xarici ticarət mühüm rol oynayır. Aqrar sektor, turizm, kimya sənayesi və yüngül sənaye sahələri xarici bazarlara çıxış əldə edərək rəqabət qabiliyyətini artırır.

Xarici ticarət Azərbaycan istehsalçılarının beynəlxalq bazarlara çıxışını asanlaşdırır. Ölkədə istehsal edilən kənd təsərrüfatı və sənaye məhsulları xarici bazarlarda rəqabət apararaq ölkəyə əlavə gəlir gətirir. Bu, milli valyutanın möhkəmlənməsinə və iqtisadi sabitliyə müsbət təsir edir.

Ticarət əlaqələrinin genişlənməsi Azərbaycan vətəndaşlarının daha keyfiyyətli və sərfəli məhsullara çıxışını təmin edir. Xarici ticarət bazarda rəqabəti artıraraq qiymətlərin sabitləşməsinə səbəb olur. İstehlakçılar daha geniş seçim imkanları əldə edirlər.

Azərbaycan xarici ticarət vasitəsilə müasir texnologiyalara və innovasiyalara çıxış əldə edir. İqtisadi əməkdaşlıq çərçivəsində yeni texnologiyaların ölkəyə gətirilməsi yerli sənayenin inkişafına təkan verir. Bu, həm də yerli istehsalın modernləşdirilməsinə şərait yaradır.

Xarici ticarət Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyini gücləndirir. Ölkənin bir neçə beynəlxalq bazara çıxışı onun iqtisadi asılılığını azaldır. Alternativ ticarət yollarının və tərəfdaşlarının olması iqtisadi sabitliyin təmin olunmasına kömək edir.

Azərbaycanın nəqliyyat-logistika imkanlarının genişlənməsi də xarici ticarətin inkişafına müsbət təsir göstərir. Ölkənin coğrafi mövqeyi beynəlxalq ticarət yollarının üzərində yerləşməsi ilə seçilir. Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu, Ələt Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanı kimi layihələr Azərbaycanı mühüm ticarət mərkəzinə çevirir.

İnkişaf etmiş xarici ticarət əlaqələri Azərbaycan iqtisadiyyatının dayanıqlılığını artırır. Ölkənin ixrac potensialının genişlənməsi onun qlobal iqtisadiyyata daha möhkəm inteqrasiyasını təmin edir. Xarici ticarətin səmərəli idarə olunması uzunmüddətli iqtisadi inkişafın əsas şərtlərindən biridir.

Xarici ticarət Azərbaycan üçün iqtisadi inkişaf, texnoloji tərəqqi və sosial rifah baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Qloballaşma şəraitində bu imkanlardan maksimum istifadə etməklə ölkə öz iqtisadi potensialını daha da gücləndirə bilər.

Azərbaycanın 2017-2023-cü illər üzrə xarici ticarət dövrüyyəsi məlumatları iqtisadi dinamikanı əks etdirir. Bu illər ərzində ölkənin idxal, ixrac və ticarət balans göstəricilərində müəyyən dəyişikliklər müşahidə olunur. 2017-ci ildə ticarət dövrüyyəsi 24,1 milyard ABŞ dolları təşkil edib. Bu ildə ticarət dövrüyyəsi əvvəlki ilə nisbətən 85,2%, idxal 83,8%, ixrac isə 86,1% təşkil etmişdir. Bu, həmin dövrdə dünya enerji bazarlarında qeyri-sabitlik və Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrində müəyyən çətinliklərin olduğunu göstərir. 2018-ci ildən etibarən bu göstərici artaraq 30,9 milyard dollar olmuşdur. Bu ildə ticarət dövrüyyəsi 96,1%-ə yüksəlmiş, idxal 100,2%, ixrac isə 93,8% olmuşdur. Bu, idxalın artması ilə xarakterizə olunur və daxili bazarda istehlakın genişlənməsini göstərir. 2019-cu ildə ticarət dövrüyyəsi maksimum həddə - 33,3 milyard dollar çatmışdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu il ticarət dövrüyyəsinin artım tempi 96,8%, idxal 93,5%, ixrac isə 98,8% səviyyəsində olmuşdur. İxracın idxaldan daha yüksək olması xarici bazarlarda tələbin stabil qalmasına işarə edir. 2020-ci ildə isə pandemiyanın təsiri ilə xarici ticarət dövrüyyəsi azalmış və 24,4 milyard dollar olmuşdur. Pandemiyanın təsiri ilə ticarət dövrüyyəsi 72,7%, idxal 64,0%, ixrac isə 78,8% təşkil etmişdir. Bu dövrdə idxalın azalması əsasən logistika çətinlikləri və qeyd edildiyi kimi ölkədaxili tələbin aşağı düşməsi ilə

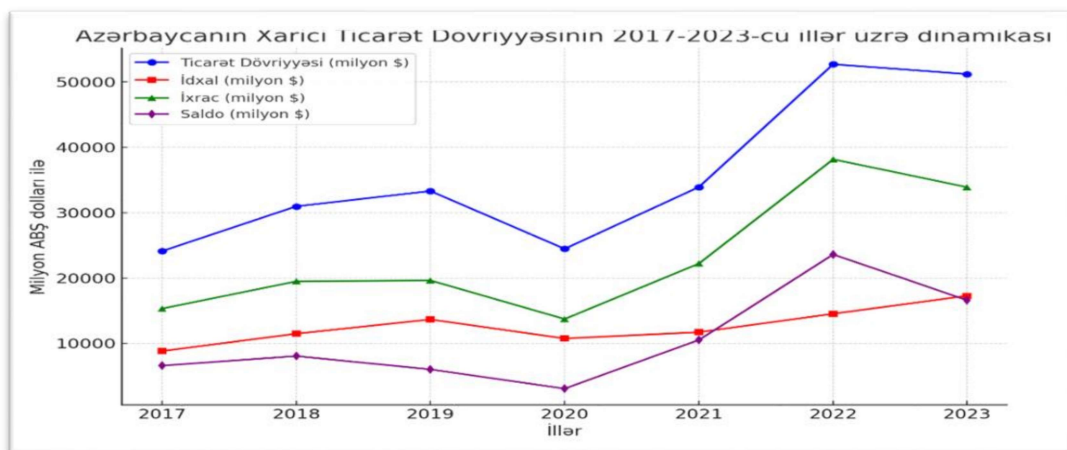
AUDIT 2025, 2 (48), səh. 57-67.

AUDIT 2025, 2 (48), pp. 57-67.

АУДИТ 2025, 2 (48), стр. 57-67.

bağlı idi. 2021-ci ildən etibarən ticarət dövriyyəsində artım müşahidə olunmuş, bu rəqəm 33,9 milyard dollar səviyyəsinə çatmışdır. Qlobal iqtisadi bərpa proseslərinin həyata keçirilməsi ilə bağlı olaraq ticarət dövriyyəsi 87,2%, idxal 90,0%, ixrac isə 85,0% səviyyəsinə yüksəlmişdir. Bu, iqtisadi aktivliyin bərpa olunduğunu və xarici bazarlarda Azərbaycan məhsullarına tələbatın yenidən artdığını göstərmişdir. 2022-ci ildə ticarət dövriyyəsi rekord həddə çataraq 52,7 milyard dollar olmuşdur. Bu ildə dünya enerji qiymətlərinin yüksək olması ixracın artmasına səbəb olmuşdur. Ticarət dövriyyəsi 103,3%, idxal 101,7%, ixrac isə 104,2% təşkil etmişdir. Bu, Azərbaycanın ticarət dövriyyəsində ən yüksək artım göstəricilərindən biri olmuşdur. 2023-cü ildə isə ticarət dövriyyəsi bir qədər azalaraq 51,2 milyard dollar təşkil etmişdir. 2023-cü ildə həmçinin faiz etibarı ilə ticarət dövriyyəsi 91,6%, idxal 101,9%, ixrac isə 87,7% olmuşdur. İdxalın artması xarici məhsullara tələbatın yüksək qalmasını, ixracın azalması isə enerji bazarında qiymət dalğalanmaları və ticarət tərəfdaşları ilə balansın dəyişməsinə əks etdirmişdir. Bu göstəricilərdən görünür ki, Azərbaycan iqtisadiyyatı 2020-ci ildə qlobal pandemiya təsirlənsə də, sonrakı illərdə ticarət dövriyyəsini artırmağa nail olub (bax qrafik 1 və qrafik 2).

Qrafik 1.

Mənbə: [4]. Təqdim olunmuş statistik rəqəmlər əsasında tərtib edilmişdir.

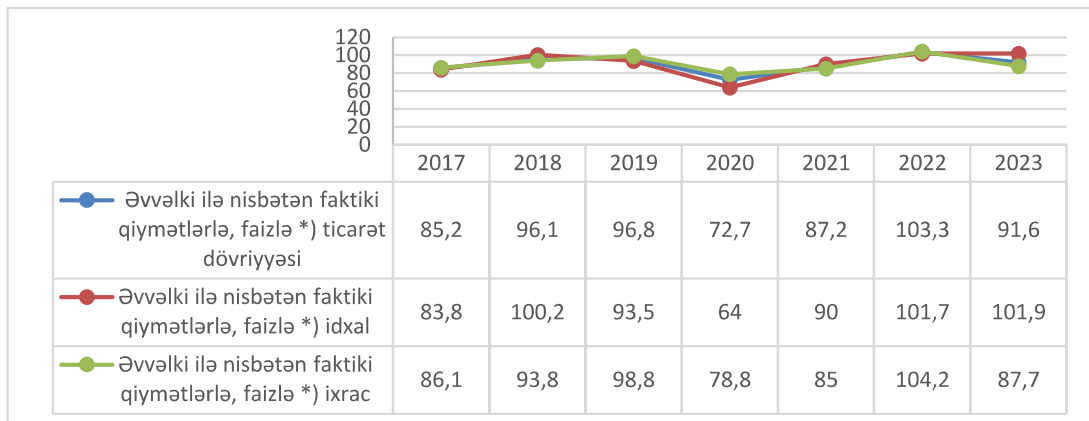
Təqdim edilmiş qrafikdə idxalın strukturuna baxdıqda aydın olur ki, 2017-ci ildə idxalın həcmi 8,8 milyard dollar olmuş, 2018 və 2019-cu illərdə isə müvafiq olaraq 11,5 milyard və 13,7 milyard dollar səviyyəsinə yüksəlmişdir. 2020-ci ildə idxalın həcmi 10,7 milyard dollar olmasını pandemiya və tələbatın azalması səbəbi kimi qiymətləndirə bilərik. 2021-ci ildən etibarən idxalda yenidən artım baş vermiş, 2023-cü ildə isə 17,3 milyard dollar ilə ən yüksək səviyyəyə çatmışdır. İdxalın artması əsasən ölkədə istehlak mallarına və sənaye məhsullarına olan tələbatın yüksəlməsi ilə izah oluna bilər. 2022-ci və 2023-cü illərdə idxalın yüksəlməsinin başlıca səbəbi kimi həm də infrastruktur layihələri və texnoloji avadanlıqların gətirilməsini qeyd edə bilərik.

İxrac baxımından qiymətləndirmə apardıqda qeyd edə bilərik ki, 2017-ci ildə ixracın həcmi 15,3 milyard dollar, 2018-ci ildə isə bu göstərici 19,5 milyard dollar olmuşdur ki, bu da əsasən enerji sektorunda qiymətlərin yüksəlməsi ilə əlaqələndirilir. 2019-cu ildə isə ixrac 19,6 milyard dollar səviyyəsində qalaraq sabitlik nümayiş etdirmişdir. 2020-ci ildə pandemiya

AUDIT 2025, 2 (48), səh. 57-67.
 AUDIT 2025, 2 (48), pp. 57-67.
 АУДИТ 2025, 2 (48), стр. 57-67.

təsirləri və neft qiymətlərinin enməsi səbəbindən ixracın həcmi 13,7 milyard dollar səviyyəsinə düşmüşdür. 2021-ci ildən etibarən ixracda bərpa prosesi başlamış və 22,2 milyard dollar, 2022-ci ildə isə 38,1 milyard dollar səviyyəsinə yüksəlmişdir [5]. İxracın dinamikası əsasən enerji sektorundakı dəyişikliklər və neft qiymətlərinin təsiri altında formalaşmışdır. 2022-ci ildə qlobal enerji qiymətlərinin yüksək olması Azərbaycanın ixrac gəlirlərinin artmasına səbəb olmuşdur.

Qrafik 2.

Mənbə: [4]. Təqdim olunmuş statistik rəqəmlər əsasında tərtib edilmişdir.

Ümumən götürdükdə qrafikdə verilmiş məlumatlar əsasında nəzərdən keçirilən dövr üçün xarici ticarəti aşağıdakı mühüm cəhətlər və göstəricilərlə xarakterizə edə bilərik:

- 2017-2019-cu illərdə ticarət dövriyyəsi sabit artımla xarakterizə olunmuşdur.
- 2020-ci ildə isə pandemiya ticarət dövriyyəsinə mənfi təsir göstərmişdir.
- 2021-ci ildən etibarən ticarət dövriyyəsi və ixrac bərpa olunmuş, 2022-ci ildə isə rekord həddə çatmışdır.
- 2023-cü ildə ticarət dövriyyəsi və ixracın həcmi 2022-ci ilə nisbətən azalsa da, yenə də 2021-ci ildən xeyli yüksək olmuşdur.
- İdxalın artması daxili bazarda istehlakın və infrastruktur layihələrinin genişləndiyini göstərir.
- İxracın yüksəlməsi isə Azərbaycanın neft və qeyri-neft sektoru üzrə qlobal bazarlarda iştirakını artırması ilə əlaqələndiririk.

Əməliyyat növləri üzrə idxalın həcmnin qiymətləndirilməsi

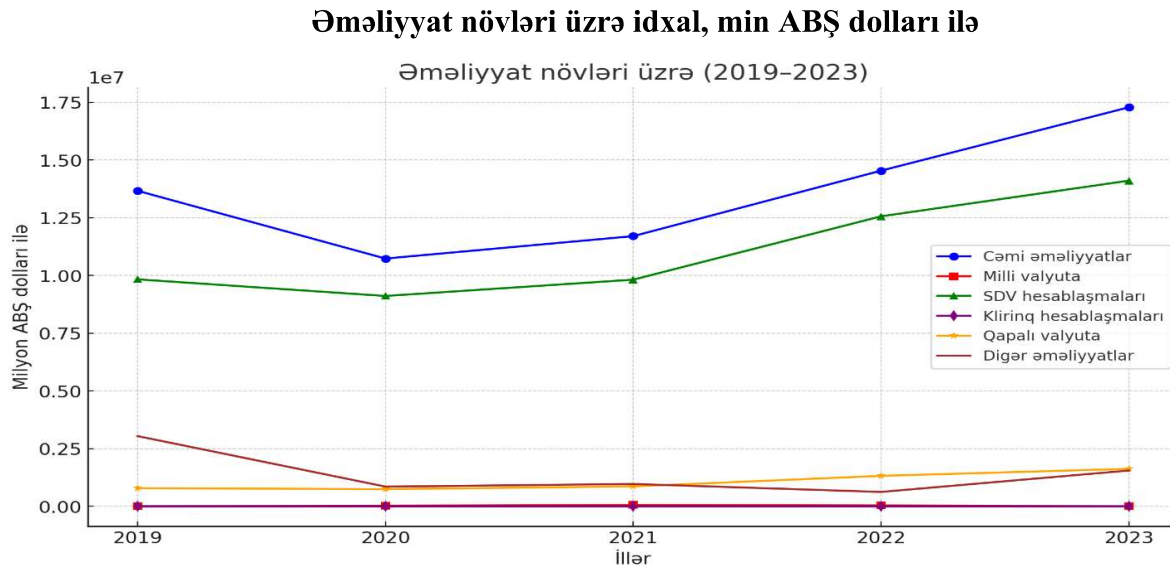
Ümumilikdə, Azərbaycan 2017-2023-cü illər arasında xarici ticarət sahəsində güclü artım nümayiş etdirmiş, pandemiya dövründə azalmaya baxmayaraq, son illərdə ixrac və ticarət dövriyyəsini əhəmiyyətli dərəcədə artırmağa nail olmuşdur.

Azərbaycanın xarici ticarət əməliyyatlarında istifadə olunan hesablaşma növlərinin təhlili ölkənin maliyyə və iqtisadi strukturunda mühüm dəyişiklikləri üzə çıxarır. 2019-2023-cü illərdə əməliyyatların ümumi həcmi artmış, lakin hesablaşmaların tərkibində bəzi dəyişikliklər müşahidə olunmuşdur [6].

Xarici ticarətin əməliyyat növləri üzrə bölgüsü fərqli və müqayisəli nəticələri ortaya çıxartmışdır (bax qrafik 3).

AUDIT 2025, 2 (48), səh. 57-67.
 AUDIT 2025, 2 (48), pp. 57-67.
 АУДИТ 2025, 2 (48), стр. 57-67.

Qrafik 3.

Mənbə: [4]. Təqdim olunmuş statistik rəqəmlər əsasında tərtib edilmişdir.

2019-cu ildə ümumi hesablaşmalar 13,67 milyard ABŞ dolları təşkil etmişdir. Pandemiya ili olan 2020-ci ildə bu rəqəm 10,73 milyard dollara düşmüşdür ki, bu da iqtisadi fəallığın azalması ilə bağlıdır. 2021-ci ildən sonra isə bərpa prosesi başlamış və 2023-cü ildə ümumi əməliyyatlar 17,29 milyard dollara çatmışdır. Milli valyuta ilə hesablaşmalar üzrə qeyri-sabit olmuşdur. 2019-cu ildə 6,95 milyon manat təşkil edən milli valyuta ilə əməliyyatlar 2020-ci ildə 25,53 milyon manata, 2021-ci ildə isə 55,81 milyon manata yüksəlmişdir. 2022-ci ildə isə 36,85 milyon manata düşmüş, 2023-cü ildə isə kəskin azalaraq cəmi 3,35 milyon manata enmişdir. Bu, milli valyutada xarici ticarət əməliyyatlarının payının azalması və sərbəst dövrli valyutaya üstünlük verilməsi ilə izah edilə bilər.

Sərbəst dövrli valyuta (SDV) ilə hesablaşmalar 2019-cu ildə 9,83 milyard dollar təşkil etmiş, pandemiya dövründə azalma müşahidə edilsə də, 2021-ci ildə 9,82 milyard dollar, 2022-ci ildə isə 12,56 milyard dollar səviyyəsinə yüksəlmişdir. 2023-cü ildə isə bu göstərici 14,11 milyard dollara çataraq rekord həddə çatmışdır. Bu, beynəlxalq bazarlarda Azərbaycanın ticarət əlaqələrinin genişlənməsi və xarici valyutaların dövrliyyəsinin artması ilə bağlıdır.

Klirinq hesablaşmalarında ciddi dəyişikliklər olmamış, lakin 2023-cü ildə 560,6 min dollar səviyyəsinə yüksəlmişdir. Qapalı valyuta hesablaşmaları isə 2019-cu ildə 786,62 milyon dollar olduğu halda, 2023-cü ildə 1,62 milyard dollara yüksəlmişdir ki, bu da xüsusi valyuta rejimi çərçivəsində aparılan ticarət əməliyyatlarının artmasını göstərir.

Digər kommersiya əməliyyatları üzrə malların keçirilməsi bəzi illərdə qeydə alınsa da, ardıcıl davam etməmişdir. 2020-ci ildə 565,5 min dollar, 2022-ci ildə isə 19,2 min dollar həcmində olmuşdur. Müəssisə və obyektlərin tikintisi ilə bağlı hesablaşmalar isə 2019-cu ildə 59,7 min dollar, 2023-cü ildə isə 136,2 min dollar olmuşdur.

AUDİT 2025, 2 (48), səh. 57-67.

AUDIT 2025, 2 (48), pp. 57-67.

АУДИТ 2025, 2 (48), стр. 57-67.

Ümumilikdə, 2019-2023-cü illərdə Azərbaycanın xarici ticarətində ödəniş mexanizmləri əsasən sərbəst dönerli valyutalar əsasında aparılmışdır. Milli valyutada hesablaşmaların azalması isə xarici ticarət iştirakçılarının daha çox beynəlxalq valyutalara üstünlük verdiyini göstərir. Pandemiya dövründə ticarət əməliyyatlarında azalma baş versə də, 2021-ci ildən etibarən artım müşahidə olunmuş və 2023-cü ildə ümumi hesablaşmalar maksimum həddə çatmışdır [5].

Əməliyyat növləri üzrə ixracın strukturunun qiymətləndirilməsi

Əməliyyat növləri üzrə ixracın strukturuna baxdıqda aydın olur ki, sərbəst dönerli valyuta ilə aparılan əməliyyatlar ümumi ixracın əsas hissəsini təşkil etsə də, 2019-2023-cü illər ərzində onun payı davamlı şəkildə azalmışdır. Bunun əvəzinə, digər əməliyyat növləri üzrə hesablaşmaların payı artaraq 2023-cü ildə 57,5%-ə çatmışdır (bax cədvəl).

Cədvəl 1.

Əməliyyat növləri üzrə ixrac, min ABŞ dolları ilə

Əməliyyat növləri	2019	2020	2021	2022	2023
Cəmi:	19 635 202,8	13 732 637,3	22 207 974,8	38 146 684,1	33 898 554,9
o cümlədən:					
Milli valyuta ilə hesablaşmalar	46 669,3	34 373,5	44 367,7	145 136,4	133 007,6
Sərbəst dönerli valyuta (SDV) ilə hesablaşmalar	13 373 140,7	7 679 964,1	11 992 743,9	17 790 814,4	14 098 255,8
Klirinq üzrə hesablaşmalar	-	-	-	-	-
Qapalı valyuta üzrə hesablaşmalar	14 004,2	19 650,4	21 868,1	48 800,4	186 879,4
Digər kommersiya əməliyyatları üzrə malların keçirilməsi	-	-	-	-	4,1
Digər sövdələşmələr üzrə mal göndərilməsi	-	-	-	-	-
Müəssisə və obyektlərin tikintisi haqqında saziş-öhdəlik hesabına malların keçirilməsi	1 936 871,5	-	-	-	461,4
Sövdələşmə xarakteri təyin olunmayıb	-	-	-	-	-
Digər əməliyyat növləri	4 264 517,1	5 998 649,3	10 148 995,1	20 161 932,9	19 479 946,6

Mənbə: [4]

Cədvəl məlumatlarına əsasən qeyd edə bilərik ki, milli valyuta ilə hesablaşmalar üzrə 2019-cu ildə hesablaşmalar cəmi ixracın 0,24%-ni təşkil edirdi. 2020-ci ildə bu göstərici 0,25%-ə yüksəlsə də, 2021-ci ildə 0,20%-ə düşmüşdür. 2022-ci ildə 0,38%-ə çataraq artım nümayiş etdirmişdir. 2023-cü ildə isə 0,39% olaraq nisbətən sabit qalmışdır. Bu, milli valyutanın xarici

AUDIT 2025, 2 (48), səh. 57-67.

AUDIT 2025, 2 (48), pp. 57-67.

АУДИТ 2025, 2 (48), стр. 57-67.

ticarətdə istifadəsinin çox aşağı səviyyədə olduğunu və əsas ticarət əməliyyatlarının xarici valyuta üzərindən həyata keçirildiyini göstərmişdir.

Sərbəst Dönerli Valyuta (SDV) ilə hesablaşmalar üzrə 2019-cu ildə ümumi ixracın 68,1%-i həyata keçirilirdi. 2020-ci ildə bu göstərici 55,9%-ə qədər enmiş, 2021 və 2022-ci illərdə tədricən azalaraq müvafiq olaraq 54% və 46,6% olmuşdur. 2023-cü ildə isə SDV ilə hesablaşmaların payı 41,6%-ə qədər azalmışdır. Bu tendensiya Azərbaycan ticarətinin tədricən diversifikasiyasına və digər hesablama metodlarına yönəlməsinin göstəricisi kimi çıxış etmişdir.

Qapalı valyuta üzrə hesablaşmalarla 2019-cu ildə ümumi ixracın yalnız 0,07%-i reallaşmışdır. 2020-ci ildə bu göstərici 0,14%-ə qədər yüksəlmiş, 2021 və 2022-ci illərdə nisbətən sabit qalmışdır (0,10% və 0,13%). 2023-cü ildə isə qapalı valyuta ilə hesablaşmaların payı 0,55%-ə qədər yüksələrək əhəmiyyətli artım göstərmişdir. Bu, bəzi ticarət əməliyyatlarında məhdud valyutalardan istifadənin artdığını göstərir.

Cədvəl məlumatlarında o da görsənir ki, 2019-cu ildə ixracın 9,86%-i müəssisə və obyektlərin tikintisi üçün malların keçirilməsinə aid idi. 2020-ci ildən etibarən bu əməliyyatlar tamamilə dayanmışdır. 2023-cü ildə isə bu kateqoriya cəmi 0,001% təşkil edərək əvvəlki illərlə müqayisədə çox cüzi qalmışdır. Bu, Azərbaycanın xarici ölkələrdəki tikinti fəaliyyətinin və bu sahədə ticarət əlaqələrinin kəskin azaldığını göstərir. Milli valyuta ilə hesablaşmaların payı çox cüzi olduğuna görə, Azərbaycanın xarici ticarətdə əsasən xarici valyutalara bağlı qaldığını görmək mümkündür. Qapalı valyuta üzrə hesablaşmaların kəskin artması isə müəyyən sahələrdə məhdud valyutalarla aparılan əməliyyatların rolunun artdığını göstərir.

Tikinti sahəsində ixrac əməliyyatlarının faktiki olaraq dayanması isə bu sahənin xarici bazarlardakı rolunun azalması deməkdir. Bunun əksinə, digər əməliyyat növlərinin ticarət əməliyyatlarında payının sürətlə artması göstərir ki, Azərbaycanın ticarət strukturunda yeni sahələr inkişaf etməkdədir. Bu nəticələr Azərbaycana ticarət strategiyasını yenidən nəzərdən keçirməyə və milli valyutada aparılan hesablaşmaları artırmağa yönəlmiş addımlar atmağa ehtiyac olduğunu göstərir. Eyni zamanda, məqsədəuyğundur ki, diversifikasiyaya diqqət yetirərək ticarət əməliyyatlarının xarici təsirlərə dayanıqlılığını artırılmalıdır.

Y E K U N

Azərbaycan beynəlxalq ticarətdə əsasən ikitərəfli iqtisadi münasibətlərə üstünlük verir. Bunun səbəbi, global maliyyə böhranları fonunda daha az riskli ticarət strategiyası yürütməkdir. Avropa İttifaqı və Türkiyə ilə ticarət münasibətləri xüsusilə güclüdür. Birbaşa ixrac və idxal əməliyyatları üstünlük təşkil edir. İxrac əsasən xam neft, neft məhsulları, kənd təsərrüfatı məhsulları və qeyri-neft sənaye məhsulları üzrə aparılır. İdxal əsasən sənaye avadanlıqları, nəqliyyat vasitələri, texnologiya və istehlak mallarını əhatə edir.

AUDİT 2025, 2 (48), səh. 57-67.

AUDIT 2025, 2 (48), pp. 57-67.

АУДИТ 2025, 2 (48), стр. 57-67.

Təkliflər:

- **Qeyri-neft sektorunun inkişafına dəstək:** Azərbaycanda qeyri-neft məhsullarının ixrac imkanlarının genişləndirilməsi üçün dövlət tərəfindən subsidiya və vergi güzəştləri tətbiq edilməlidir. Yerli istehsalçılar üçün daha əlverişli ticarət mühiti yaradılmalıdır.

- **Ticarət partnyorlarının diversifikasiyası:** Hazırda əsas ixrac istiqaməti Avropa və MDB ölkələri olsa da, Asiya və Afrikanın inkişaf edən bazarlarına çıxış imkanları artırılmalıdır. Bunun üçün yeni ticarət razılaşmaları və gömrük güzəştləri nəzərdən keçirilməlidir.

- **Logistika və nəqliyyat infrastrukturunun inkişafı:** Azərbaycanın xarici ticarətində Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu və Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanı kimi nəqliyyat infrastrukturlarından tam istifadə olunmalıdır. Məhsulların ixracını sürətləndirmək üçün logistika xərcləri azaldılmalıdır.

- **Elektron ticarət və rəqəmsal gömrük sistemlərinin inkişafı:** Rəqəmsal gömrük prosedurlarının tətbiqi idxal-ixrac proseslərini sürətləndirəcək və bizneslər üçün şəffaflığı artıracaqdır. Elektron ticarət platformalarının inkişafı yerli istehsalçıların beynəlxalq bazara çıxışını asanlaşdırır.

- **İxracın keyfiyyətinin artırılması:** Azərbaycanın ixrac məhsullarının beynəlxalq standartlara uyğunluğunu artırmaq üçün keyfiyyət nəzarəti və sertifikatlaşdırma prosesi təkmilləşdirilməlidir. Bu, məhsulların dünya bazarında daha rəqabətqabiliyyətli olmasına kömək edəcəkdir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Quliyev Ş.B. Müqayisəli üstünlük və rəqabətin qiymətləndirilməsinin metodoloji əsasları. UNEC Elmi Xəbərləri, İl 7, Cild 7, yanvar - mart, 2019, səh. 128 – 137
2. Kenneth L., Carol T. "E-Commerce 2019: Business, Technology and Society" – p.143
3. Rəhimova A. Ölkənin xarici ticarət əlaqələrinin mövcud vəziyyəti və perspektiv inkişaf istiqamətləri. İpək Yolu, №1. 2018, səh.119-128
4. <https://stat.gov.az>
5. <https://www.cbar.az/page-43/external-sector-statistics>
6. Mustafayev A., Qurbanov T., Bayramov İ. "Currency regulation problems of cyclical development in the economy of Azerbaijan". Ivane Javakhishvili Tbilisi State University Paata Gugushvili Institute of Economics, EKONOMİSTİ, Tbilisi 2024/3 Volume XX. p.60-65. ERIH PLUS. <https://ekonomisti.tsu.ge/uploads/images/ekon3-2024.pdf>

AUDİT 2025, 2 (48), səh. 57-67.

AUDIT 2025, 2 (48), pp. 57-67.

АУДИТ 2025, 2 (48), стр. 57-67.

Asif Mirlazim Mustafayev,
Ph.D. (Econ.), Associate Professor,
Baku Business University,
E-mail: asif5252@rambler.ru;

Ilkin Ramiz Bayramov,
lecturer, Ph.D. Student,
Baku Business University,
E-mail: ilkin_012@mail.ru
© Mustafayev A.M., Bayramov I.R., 2025

ASSESSMENT OF FOREIGN TRADE OPERATIONS IN AZERBAIJAN

A B S T R A C T

The purpose of the research - to analyze and evaluate foreign trade by types of operations, to identify factors affecting the dynamics.

The methodology of the research - the article provides analytical analysis based on statistical indicators, analysis of transactions in national currency and freely convertible currencies (SDV) on the basis of international methodology.

The practical importance of the research - the results and evaluations obtained in the article have practical significance for the researchers, subjects of import-export operations conducting research in this area.

The results of the research - the results obtained in the article show that the measures taken by the state on foreign trade give positive results. The study showed that governments should take appropriate preventive measures to minimize the effects of uncertainties.

The originality and scientific novelty of the research - the scientific approach and assessments presented in the article revealed the need to expand the scale of operations in the national currency by types of transactions.

Keywords: foreign trade, import, export, types of transactions, national currency, SDV, globalization, pandemic, dynamics, analysis, evaluation.

AUDİT 2025, 2 (48), səh. 57-67.
AUDIT 2025, 2 (48), pp. 57-67.
АУДИТ 2025, 2 (48), стр. 57-67.

*Мустафәев Асиф Мирлазым оглы,
доктор философии по экономике, доцент,
Бакинский Университет Бизнеса,
E-mail: asif5252@rambler.ru;*

*Байрамов Илькин Рамиз оглы,
преподаватель, докторант,
Бакинский Университет Бизнеса,
E-mail: ilkin_012@mail.ru
© Мустафәев А.М., Байрамов И.Р., 2025*

ОЦЕНКА ВНЕШНЕЙ ТОРГОВЛИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ ПО ВИДАМ ОПЕРАЦИЙ

Р Е З Ю М Е

Цель исследования - проанализировать и сделать оценки по видам внешнеторговых операций, выявить факторы, влияющие на динамику.

Методология исследования - в статье представлен аналитический анализ на основе статистических показателей, анализ операций с национальной валютой и свободно обращающимися валютами (СДВ) на базе международной методологии.

Практическая значимость исследования - полученные в статье результаты и оценки имеют практическое значение для исследователей, проводящих исследования в данной области, субъектов импортно-экспортных операций.

Результаты исследования - результаты, полученные в статье, свидетельствуют о том, что осуществляемые государством меры по внешней торговле дали положительные результаты. Исследование показало, что правительства должны принимать соответствующие превентивные меры, чтобы свести к минимуму последствия неопределенности.

Оригинальность и научная новизна исследования - научные подходы и оценки, представленные в статье, выявили необходимость расширения масштабов проведения операций в национальной валюте по видам операций.

Ключевые слова: внешняя торговля, импорт, экспорт, типы транзакций, национальная валюта, СКВ, глобализация, пандемия, динамика, анализ, оценка.

*Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur:
12.03.2025
Təkrar işlənməyə göndərilmişdir:
21.04.2025
Çapa qəbul olunmuşdur: 26.05.2025*

*Дата поступления статьи в редакцию:
12.03.2025
Отправлено на повторную обработку:
21.04.2025
Принято к печати: 26.05.2025*

*The date of the admission of the article
to the editorial office: 12.03.2025
Send for reprocessing: 21.04.2025
Accepted for publication: 26.05.2025*